

L'IBERISME DEL NOM D'ALCOI

Joan Antoni SEMPERE

Al col·loqui de la Societat d'Onomàstica de 1989 es va discutir la qüestió de l'etimologia del nom d'Alcoi. En una nota anònima del *Butlletí interior* de la Societat llegim que Mª Jesús Rubiera es va manifestar a favor de l'ètim d'origen àrab, contràriament a l'opinió de Moreu-Rey que veia la solució amb iodització: "El Coll, Al Coll, Al Coi (Societat d'Onomàstica 1989:33)." Això no obstant, el dialectòleg Josep Tormo ja havia fet una proposta el mateix any (1989:168) sobre el possible origen ibèric d'Alcoi, amb el sufix -OI, tenint en compte topònims veïns com *Alboi* —prop de Xàtiva—, *Batoi* —barri d'Alcoi—, *Biscoi* —serra entre Ibi i Onil—, *Coy* —població a Múrcia—, *Carrascoy* —serra a Múrcia—, *Contestoi* —a Cocentaina—, i *Jubalcoi* —partida rural d'Elx—. I anteriorment, una altra parella d'autors alcoians s'havia ocupat de toponímia ibèrica també en publicacions locals. Adrián Miró, seguint un article essencial de Menéndez Pidal, menciona el sufix -toi 'lloc on es troba una cosa' per a *Batoi*, (1984:81). Abans d'ell, Faus Cardona havia llançat la hipòtesi sobre Alcoi <al-goi 'altura poderosa'. En basc "al" vol dir 'poder, potència' i "goi" 'altura' (Citat per Miró, *ibídem*).

EL LLATINISME

El nom d'Alcoi el trobem ja en el Repartiment de València. En 1249 apareix com ara: "Fortunio Garçes de Çitina scutifero: domos in Barcheta alcheria de Alcoy" (Bofarull i Mascaró 1847-1856:352) i "in Cota et Uxol alcheriis de Alcoy" (*ibídem* p. 477). En una donació del 1251 signada pel notari públic d'Alcoi Petrus Mironis, o siga Pere Miró, trobem *Biscoy*, *Alcoy* i la llatinització *valle d'Alcotoho*, que podria referir-se a la vall d'Alcoi (Torres Fontes 1969:13). També es coneixia llatinitzat com a *Alcodio*¹. Això no vol dir que fa quatre o set

¹ En l'atlas de 1563 de Diego Homem, reproduït com a segell de correus el 1981, llegim per ordre geogràfic: "Alicantí (Alacant), *Bindermi* (Benidorm), *Alcodia* (¿Alcoi?), *Calpi* (Calp), *Denia*, *Oliva*, *Gan[dia]*, *Valencia*, *Grau*, *Buriana* [sic], etc. I Alcoi cau precisament a l'arran de Calp. Ara bé, a la conferència d'Ontinyent un dels assistents va refutar la validesa d'*Alcodia* com a 'Alcoi'. Certament, sembla un problema *Alcodia* com a Alcoi quan considerem que seria l'única població no costanera en aquesta llista.

segles els amanuenses sabien que l'etimologia d'Alcoi era *Alcodio*, sinó que sabien quelcom de les regles de reconstrucció fonètica romànica. Si el llatí *PODIUM* donava *poyo*, en castellà, *Alcodio* hauria donat *Alcoyo*, i d'ahí al català Alcoi, escrit *Alcoy*, només hi ha l'elisió de la -o final. Aquesta tradició fa que a Alcoi hom empre el fals cultisme com, per exemple, en l'associació festerana anomenada 'Filà Alcodianos'. És tan sols una idealització enginyosa dels filòlegs antics com es veu en la portada de la gramàtica llatina del 1644 de l'alcoià Andreu Sempere: "Andreae Semperii valentini *alcodiani* doctoris, medici, prima grammaticæ latinæ institutio, tribus libris explicata", (la 1ª ed. és de 1546).²

LA HIPÒTESI DE LA IODITZACIÓ

García Soriano en 1932 ens parlava del murcià *Coy*, alqueria dins del partit municipal de Lorca, *Ascoy*, grup de cases al nord de Cieza, *Campo Coy*, al sud de Caravaca i *Carrascoy*, serra al sud de la ciutat de Múrcia, tots ells derivats del llatí *COLLIS*, segons García Soriano (1932:XXXVI). En una tesi doctoral de la Universitat de Múrcia, Consuelo Hernández Carrasco explica que el topònim *Raspay* deu venir del català *Raspall* < raspa + ac(u)lu. Per al topònim *Ascoy*, l'autora suposa de manera poc convincent que per fonètica popular l'article definit de l'àrab *al* es va transformar en *as* (1979:86). També pensa Hernández Carrasco que *Coy* deu de un derivat del llatí *COLLIS*, però ja emfasitzant que és una adaptació castellana del català *coll*, amb iodització. Tanmateix, Moreu-Rey va acceptar sense crítica fonètica *Alcoi* < *el coll* (1982:37). Però sabem que la solució castellana de la lateral palatal en posició implosiva és normalment una lateral alveolar, no una solució amb iodització. D'ahí tenim la pronunciació castellana de *Sabadel*, *Carbonel* i d'altres. Clar que igualment es podria aduir el cas dels castellans més familiaritzats amb el català que pronuncien una semivocal en compte de la lateral alveolar. Això no obstant, i en paraules de Coromines referint-se a *COLLIS*: "¿Qui no veu que una LL llatina de cap manera no podia donar i enlloc del domini català? És -yl- (-CL-, -LI-) el que es redueix a i en alguns parlars de l'extrem NE. del Princ. i a les Illes. Però ni això s'ha donat mai en el País Val." (1994:102). Així és que trobem problemes d'evolució fonètica si volem acceptar les propostes esmentades. ¿Per què es diria *Alcoi* i no *Alcoll* o millor encara *El Coll* si no hi ha iodització a Alcoi? Llavors es diria també el **Coi de Rates* i no el *Coll de Rates* com diuen els alcoians. Encara n'hi ha més. En el Repartiment de València atestem el mossarabisme *Coylo* [kolo] < *COLLU*, amb lateral palatal i -o final, Peñarroja Torrejón (1990:363). Conseqüentment no té sentit atribuir la hipotètica iodització al mossàrab. Doncs no queda més remei que rebutjar l'etimologia llatina de *COLLU* per al nom d'Alcoi.

² La tradició continua manifestant-se en el títol d'un article sobre Andreu Sempere: "Andreas Semperius, Valentinus Alcodianus" (Gómez i Font 1995:3).

L'ETIMOLOGIA ARÀBIGA: L'HISTORICISME

En l'any 1826 Miñano en el seu *Diccionario Geográfico de España y Portugal* ja li assignava a Alcoi una etimologia àrab "El nomb. de esta V. es de orig. arab." (1826:108). Riera i Sans en el seu *Diccionario geográfico*, etc. també es decanta per l'etimologia aràbiga, dient que "Recibió *Alcoy* su nombre de los árabes, que quisieron conmemorar con él otro pueblo del mismo nombre en el reino de Túnez (1885:333)." A principis d'aquest segle l'enciclopèdia *Espasa-Calpe* especificava que van ser els cartaginesos els que van fundar Alcoi i l'anomenaren *El-Coll* o *El-Coill*, com a d'altres pobles a la costa africana. Fins i tot ens donava la data de la fundació: ¡236 abans de Crist! (1907-1930:328). Encara en el 1956 el *Diccionario Geográfico de España* ens informa que "El intento de crear una ciudad no llegó a consolidarse hasta la dominación musulmana, debiendo ser éstos quienes dieron nombre a la ciudad, en recuerdo de *Alcoyll*, pob. de Tunicia." (1956:569). Adrián Miró va apostar per l'hibridisme amb l'origen àrab de l'article definit àrab *al* i el llatí COLLE 'coll', 'port de muntanya', adduint que la deslateralització d'*Alcoll* a *Alcoi* deu ésser per mossarabisme (1984:81). La font de l'atribució aràbiga, en la qual també va creure Rafael Coloma, un altre autor alcoià (1975:34-39), ens arriba a través de la *Crònica* de Bernat Desclot del segle XIII, sobre el començament de la revolta de les Vespres Sicilianes: "Diu lo comte que quant lo noble rey d'Aragó ajustava ses hosts al port de Tortosa per anar a Alcoyl, e d'Alcoyl a Constantina ... esdevenc-se que en la ciutat de Palerm ... (Sampson ed. 1980:60)". De sobte es pensa en *Alcoyl* com a Alcoi i en *Constantina* com a Cocentaina. Però vet ací que a la costa de l'Alger hi ha un *Collo* i a l'interior, molt a prop, trobem *Constantina*. O siga que té més sentit que el Rei anés a l'Àfrica; primer a *Alcoyll* i després terra endins a *Constantina*.³

L'ETIMOLOGIA ARÀBIGA: EL COMPARATISME

Quant a la hipòtesi de l'arabisme des de bases lingüístiques, *Alquái* 'el fort' ens forneix una etimologia que 'sona' possible. I Coromines l'accepta sense cap de reserva, malgrat uns quants jocs malabars fonètics. Coromines veu el procés *-auí > -oui > oi* com un desenvolupament normal degut a la influència de la velar aràbiga *q* (Coromines 1994:102). Però, ¿què fem amb l'accentuació? Com Ana Labarta va comentar al Col·loqui d'Ontinyent hom deu considerar la qüestió de la *-í* tònica final de l'àrab. Resultaria estrany un desplaçament de l'accent des d'eixa posició cap arrere. A més queden sense explicar els murcians *Coy*, *Ascoy*, *Carrascoy* i *Campo Coy*, que semblen estar estretament relacionats amb el nostre *Alcoi*. ¿Com expliquem *Campo Coy*? ¿'Camp fort'? ¿o *Carrascoy*? ¿'Fortificació de Carrasques'? No té massa sentit. Això no obstant, Coromines esmenta alguns topònims murcians amb *-oy*, sempre afavorint la tesi aràbiga, però: "Coy poblat al N. de Lorca (García Soriano) que deu ser un altre cas del mateix adjectiu que ha donat Alcoi, si bé allí sense l'article al."

³ Coromines es refereix al *Collo* africà que Pere el Gran atacà l'any 1284 com al culpable de la confusió amb Alcoi. Per al *Collo* algerià (tunisenc segons Coromines) aquest autor proposa l'etimologia que ha donat conjuntament *Alcalà*, o siga 'ciutadella' (1994:103).

(1994:102). Cf. també: "Veritat que hi ha Campoy [sic] (voldrà dir *Campo Coy*) caseriu al Sud de Caravaca. Però potser hi podríem sospitar un àr. *fahs al-qau* > **Fosocoi* amb *foso-* que hauria estat reemplaçat pel romànic *campo* traducció de l'àr. *fahs*." (1994:103). D'altra banda, Coromines ens presenta *Jubalcoi*, partida d'Elx, com un arabisme evident. Aquest topònim suposa la manca d'article definit en l'arabisme *jub* 'aljub' més *Alcoi*. Certament, de *jub* a *aljub* només hem d'eliminar l'article, però ¿què vol dir *Jubalcoi*? l'*Aljub del Camp Fort*, segons l'etimologia de Coromines. Per al topònim *Jancoi*, partida de Tavernes de Valldigna, Coromines torna amb etimologies aràbigues: *jannā qauīā* 'hort ric'. **Janecoi* > *Jancoi* (1994:102). Però ací ens preguntem com han desaparegut la -a final del nom i la de l'adjectiu. A més quan Coromines arriba a parlar del barri alcoià de *Batoi*, no trobant-li etimologia aràbiga concreta, ens manifesta que "pot ser aràbic o bereber" (1994:102). Quant a *Biscoi*, al costat d'Ibi, Coromines no pot mantenir una etimologia aràbiga i surt amb una altra etimologia improbable: "Així com així la terminació -di es prestaria difícilment a un origen aràbic. Però farem més aviat la hipòtesi que vingui d'EPISCOPIUM [sic] 'l'habitatge del bisbe'" (1995:25). Naturalment, cal preguntar-se per què es diu *Biscoi* i no *bisbe*. Però atenció al topònim *Corroncui* "antic poblat, Alta Ribagorça, en forma de bony. 'El Tossal de Corroncui'" (Coromines 1995:441). Ací Coromines admet l'iberisme. Llig textualment: "D'una antiga forma bascoide *KUNKURRU > KURRUNKU, avui basc *kunkur(r)* 'gep' ... *Corronco* i el derivat *Corroncui* amb el sufix ibero-basc -OI (-ui)" (1995:442).

Concomitant a l'arabisme que Coromines veu en el nom d'Alcoi tenim el nom del pic conegut com l'*Alberri*, prop de Cocentaina i d'Alcoi, i al qual també se li ha assignat arrelam àrab. Tanmateix hi ha una revista d'investigació del Centre d'Estudis Contestans anomenada *Alberri*, amb lletres aràbigues en el títol, amb la significació 'el barri'. Francament, allò no té aspecte de barri de cap població propera, malgrat que hi ha ruïnes ibèriques i tres aljubs excavats en la roca. L'opinió que trobem a l'*Onomasticon* afavoreix l'arabisme: *Alberri*, ve de l'aràbic: al-barri 'l'extern, l'exterior', a > [e] per metafonia. "Fóra més arriscat, i poc versemblant, pensar en un iberisme a base del bc. *albo* 'costat' + *erri* 'comarca'" (1994:81). Deixant a banda la traducció basca de Coromines, Aulestia en el seu excel·lent diccionari de basc-anglès glossa *alberri* com a 'neighboring village', o siga, 'poble veí', no com a 'comarca' (1989). ¿I per què el Cat. barri 'secció d'una població' no té metafonia però el topònim sí? D'altra banda, el mateix autor quan tracta de *Biscarri*: antic poble de Benavent de la Conca, admet que: "La à apareix més tard canviada en è davant -RR(I), en relació amb el complex de fets estudiats en *EntreDL* IE, 91-94, en part deguts a ultracorrecció de la influència apertiva de la -r, o amb ajuda de la influència metafònica de la -i, o en combinació amb una duplicació ja existent en parlars ibero-bascs. Cf. *Guitarra/guiterra*, *Guitard/Guiterd* ibid.; i d'altra banda basc *barri/berri* 'nou', NP cat. *Baiarri*, *Baiერი*." (Coromines 1995:23). I podríem afegir-hi *Biscarra* (*Hort de Biscarra*, a Elx) i *Bisquerra* (*Can Bisquerra*, a Palma), citats en Coromines (1995:23). Vegeu també Coromines (1976:92-93) on aquest autor proposa que potser va haver una tendència en català a obrir *er* en *ar* a causa de a la vibrant múltiple. Possiblement, una altra parella de variants de *a* i *e*, postòniques però,

apareix en *Saltera / Salterres*, topònims d'Alcoi que també creem que deuen ésser de nissaga ibèrica⁴. Tenim, doncs, una ambivalència enutjosa quan s'assevera que *e* pot passar a *a* i viceversa dins el mateix entorn fonètic de *r*. Per contra, l'etimologia ibèrica s'adiu fonèticament amb un hipotètic **Iliberri*, o 'poble nou'.

L'IBERISME

Tenint en compte la proximitat de romanalles arqueològiques ibèriques per tot arreu la població i els seus voltants, té molt sentit si considerem el nom d'Alcoi com a ibèric. Això no obstant, hi ha un perill evident amb la comparança indiscriminada de l'ibèric amb el basc. Ja des de Wilhelm von Humboldt (1821), passant per Emil Hübner (1893), i Hugo Schuchardt (1907), s'ha associat la llengua ibèrica amb la basca. Després d'ells, alguns autors han analitzat correspondències basco-ibèriques prudentment, tenint en compte els condicionaments fonètics necessaris. Altres, però, s'han llançat a la traducció sense cura, segons els convingués per a les seues hipòtesis. Els especialistes més recents, com Antonio Tovar (1968:83), Luis (Koldo) Mitxelena (1987:65) i Echenique Elizondo (1987:37), reconeixen afinitats de contacte entre el basc i l'ibèric, però no relació de parentiu.⁵

Sembla que tant els que proposen una etimologia llatina com una aràbiga estan d'acord amb la segmentació morfològica: *Al-coi*. Ja en 1925 Vicedo Sanfelipe, en la seua *Guía de Alcoy*, p. 66 es decantava per l'iberisme: "Consideramos la palabra *Alcoy*, de origen ibero; desde luego que las voces *coi* i *noi*, sí son voces iberas determinativas de tribus, como puede probarse por testimonios históricos" (citat per Coloma 1975:34). Quant a *Koi* (tant s'hi val que escriguem *C* com *K*), Román del Cerro ens recorda que en basc és un sufix que vol dir 'propens a' (1993:214). Clar que això ja ens ho havia assenyalat també Menéndez Pidal fa molts anys (*Revista de Filología Española*, 1918: 225-255) il·lustrant-ho així en una ampliació posterior del seu article: "*ardankoy* 'aficionado al vino' ... *iragankoi* 'transitorio'" (1952:27). En la toponímia basca Menéndez Pidal només va trobar un cas: *Garacoi*, a Biscaia (ibidem). Encara deuríem mencionar la proposta de Lozano sobre el *Coy* murcià en el seu treball *Bastitania y Contestania del Reino de Murcia*. Lozano raona el que segueix: "En griego la voz

⁴ La erre múltiple i la senzilla de vegades alternen en noms ibèrics, com veem en *Elvira* < *Iliberris*, prop de Granada.

⁵ Un exemple dels perills del joc pseudo-etimològic ibèric-basc el vaig comentar en un article sobre una de les paraules sobreposades en el primer plom de la Serreta: *Sakarisker*. Francis Carmody, un professor de Berkeley que es va haver de publicar el llibre *Iberic Morphology* perquè els àrbitres no van considerar el treball científicament competent, afirmà que *Sakarisker* vol dir 'emportat l'ofrena per a ells' (1969:93-94). Anderson, un canadenc de la Universitat de Calgary, pensa que *Sakarisker* significa 'llegiu de l'esquerra a la dreta' (1972:18-19). L'autor alcoià Faus Cardona, que va traduir tot el plom basant-se en el basc, proposa el significat 'de manera de parlar feixuga' (1977:4-5). Recentment, Roman del Cerro, de la Universitat d'Alacant, que també reclama la traducció sencera del plom d'Alcoi i d'altres, ens diu que *Sakarisker* és el riu Segura, literalment 'el riu de l'arena o pedregós', representat pel topònim *Jacarilla*, prop d'Oriola (1990:209). Entre altres traduccions que empen el basc trobem tanmateix les següents, espigolades de Fletcher Valls i Silgo Gauche (1992:9:36): Cejador y Frauca: 'llenguatge de brossa'; Thayer Ojeda: 'sagrada tomba buscar'; Butavand: 'verga, llenguatge'; Zalbidea Gómez: 'sagrada sacerdotessa superiora'; Almerich: 'doble pagament, moure-se'n, mal duplicar'. Òbviament, les possibilitats de traducció només tenen límits en la imaginació dels autors.

KOI, ofrece un pais rico en pjaras. Los Cerdos, y sus crias, deben prevalecer; poque el concepto de Koi, es el gruñido de los cochinitos, y si esta abundancia reynó aquí, o reyna por la copia de carrascas, pasto es el mas natural; facil sera conocerlo. De todo resulta origen griego." (Lozano 1800, reimpr. de 1980:111. Hem mantingut l'ortografia original). Malgrat no ser versemblant tal etimologia del grec, sí que existeix una referència als porcs de la Serra de Carrascoy en el *Libro de la Montería* d'Alfonso XI, del segle XIV: "La Sierra de Carrascoy es buen monte de puerco en ivierno. Ay un valle que le dizen la fuente del puerco" (*Admyte*, CD-ROM, vol. 0, p. 573, Madrid, Micronet, 1992, transcr. de Dennis P. Seriff).

No podem deixar a banda l'article esmentat que Menéndez Pidal va publicar sobre les vocals ibèriques E i O. En ell el mestre de la hispanística s'ocupà del sufex *-toi* amb el sentit del basc "lloc on s'hi troba quelcom". Per tant *aritz-toi* 'roureda', *izedoy* 'bosc d'avets', etc. Menéndez Pidal ens donà dotzenes de topònims amb la terminació *-oi* en el País Basc i amb *-ui* cap a l'est, per terres aragoneses i catalanes. A l'oest del País Basc apareix la solució *-uey*, com en el nom de la vall de l'altiplà castellà *Araduey*, anomenat *Aratoy* en documents del segle X, i amb el primer element exactament com el basc *ara* 'pla', i probablement amb la significació de *"terra de camps"* (1952:25-26). Amb la perspicàcia que el caracteritzà, Menéndez Pidal va pensar amb un hipotètic possessiu *-oni*, amb pèrdua de la *-n-* intervocàlica en el segle X (1952:30). Aquesta explicació, que coincideix amb la forma actual de manlleus llatins al basc, com *kañoi* < CANNONE, i *timoi* < TEMONE, ens aprofitaria per a considerar l'iberisme del nom d'un indret alcoià: *Sotarroni*, si s'hagués mantingut la *-n-* en aquest cas, en contrast del canvi en èuscar.

Però no pense que la *-o-* d'(Al) *Coi* vinga d'una O breu. Si els murcians *Coy*, *Carrascoy* i *Ascoy* estan relacionats amb *Alcoi* com creem, llavors si hi hagués hagut una *-O-* tònica s'hagués diftongat, perquè en el mossàrab murcià va haver diftongació (cf. *Orihuela*, *Mayuelo*, *Alhara Nueva*, *Villanueva*, i el preromànic *Allexcuerrri* (Galmés de Fuentes 1983:166). D'altra banda, una *-U-* arribaria a *-o-* en els romanços peninsulars. Sabem que l'ibèric *ugi* > va donar *-oi*. Per exemple la població bastitana de *Tugia* es coneix a Jaén com a *Toya* en l'actualitat. Això ens donaria una forma primitiva per a la segona síl·laba d'Alcoi: *CUGI > *Coi. Quant a la primera síl·laba, *Al-*, sabem que *Iri* i la seua variant *Ili* amb el sentit de ciutat o població, com hui en basc, s'escampava des del sud de França amb el compost *berri* ('nou'-'nova' en basc), cf. *Iriberrri* i *Irumberrri* en la toponímia basca (Menéndez Pidal 1952:10-15). I ja hem mencionat adés que a Granada hi havia una *Iliberris*. Una mostra de noms ibèrics inclou *Iluro* (Mataró), *Ilerda* (Lleida), *Ilipa* (Alcalá del Río), *Illice* (Elx), *Ilorci* (¿Lorca?). Tinguem en compte igualment que la *i-* inicial era breu, ja que *Illice* va donar *Elx*, i *Iliberris* va passar a *Elvira* a Granada, o siga *I* > *e*. Així tindríem **Elcoy*, de la forma hipotètica *ILICUGI, amb síncope de la vocal pretònica. I ací es podria suposar el filtre àrab que tornaria el que es va poder percebre com a article definit romànic, o siga mossàrab, en l'article definit àrab: *el* > *al*. Igualment, *Iliberrri* 'poble nou' ens portaria primer **Elberri* i a través del sedàs àrab *Alberri*. Però